

- ^{80.} Директорія і Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. – Т. 1. – С. 558.
- ^{81.} Там само. – С. 569.

Резюме

На основани архивних и опублікованих источников, отдельных трудов украинских историков исследуется вопрос о мероприятиях украинских правительств по социальной защите граждан УНР в 1918-1919 г. – один из самых сложных и самых противоречивых периодов национально-демократической революции в Украине.

Ключевые слова: Директорія, Совет Народных Министров, Украинская Народная Республика, граждане, экономический кризис, инфляция, зарплата, материальная помощь, пенсия, стипендия.

Одержано 15 жовтня 2012 р.

УДК 94(477):323.3"1930"

І.В. Рибак

ДЕПОРТАЦІЯ РОЗКУРКУЛЕНИХ СЕЛЯН ДРУГОЇ КАТЕГОРІЇ З УКРАЇНИ У 1930 РОЦІ: МАСШТАБИ, ХАРАКТЕР, НАСЛІДКИ

У статті на основі низки документів визначено масштаби депортацій розкуркулених селян другої категорії з України, вставлено регіони їх поселення у віддалених північних та східних районах СРСР, охарактеризовано повсякденне життя спецпоселенців у Північному краї.

Ключові слова: депортації, розкуркування, спецпоселення.

Проблема кількості депортованих селян під час першої хвилі розкуркування є маловивченою через втаємничення бази документальних даних у радянський період¹. Дані про кількість розкуркулених, в тому числі депортованих, селянських сімей, які є в історіографії, є досить неповними та неточними. Зокрема, С.В. Кульчицький наводить різноманітні суперечливі дані про кількість депортованих селян другої категорії з України та місця їх розселення. Але при цьому зазначає, що «визначення загальної кількості ліквідованих під час «соціалістичних перетворень», селянських дворів потребує спеціального дослідження»².

У зв'язку з демократизацією суспільно-політичного життя у пострадянський період з'явилася можливість на основі розтаємниченого корпусу документів всебічно проаналізувати основні моменти депортації селянства, переважно у північні та східні регіони Росії³. На наш погляд, найбільшу цінність для дослідження даної проблеми мають оперативні довідки ОДПУ, які готувалися під грифом «совершенно секретно». А звідси вони є найбільш повними оскільки призначалися лише для найвищих керівників

партії та держави і мали цілком закритий характер. Виходячи з цього, у статті ставиться за мету з'ясувати загальну кількість депортованих селян: у 1930 році, місця їх поселень під час «куркульського заслання», а також режим спецпоселень.

Нормативним документом, який поклав початок широкомасштабній операції із депортації селян є постанова політбюро ЦК ВКП (б) «Про заходи щодо ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації» від 5 лютого 1930 року. У ній було вказано, що другу категорію розкуркулених «має складати куркульський актив з найбільш багатих куркулів, які підлягають висланню у віддалені місцевості СРСР або в межах краю його віддалених районів». Визначено орієнтовану кількість депортованих селян. 70 тисяч сімей планувалося виселити у Північний край, 50 тис. у Сибір, 25 тис. на Урал, 20-25 тис. у Казахстан. «Районами заслання повинні бути необжиті або малообжиті місцевості з використанням висланих на особливо важких промислах і роботах. Розкуркуленим селянам після конфіскації майна передбачалося залишати найнеобхідніші предмети домашнього вжитку та деякі елементарні засоби виробництва у відповідності з характером їх роботи на новому місці та необхідний на перший період мінімум продовольчих запасів та невеликої суми грошей до 500 руб. на сім'ю⁴. Процес розкуркулення і виселення відбувся у першій половині, а точніше навіть упродовж перших чотирьох місяців 1930 року.

З довідки ОДПУ №1 про кількість виселеного куркульства у 1930 р. дізнаємося, що з України було депортовано 31593 сімей у складі 146229 осіб, з Північнокавказького краю відповідно 10595 сімей або 51577 осіб, Нижньоволжського краю – 7931; 40001; Середньоволжського краю – 5873; 31037; Центральнo-Чорноземної області – 8237; 42837, Білоруської РСР – 11079; 52914, Кримської АСРР – 3179; 14029, Татарської АСРР – 1614; 7956, Середньої Азії – 159; 197, Нижньоволжського краю – 512, 2451, Північного краю – 61; 305, Ленінградського військового округу (ЛВО) – 600, 2555, Уральської області 16394; 76602, Західносибірського краю – 9034; 52145, Східно-Сибірського краю – 6991; 30777, Далекосхідного краю – 114 527, Казахстану – 1265; 7393⁵. Таким чином, за нашими підрахунками у 1930 році було депортовано 81800 сімей, 395332 осіб. У цій кількості депортовані селяни України у північні та східні райони Росії складають за нашими підрахунками відповідно 38,6% сімей або 37% осіб. Варто мати на увазі, що питома вага селян висланих з України у віддалені райони СРСР є значно вищою з огляду на те, що із загальної кількості виселених, перерахованих у довідці №1, було переселено всередині областей, де здійснювалося розкуркулення 33 431 сімей або 164200 осіб, зокрема, 512 сімей або 2451 особу з Нижньоволжського краю, 61 сімей або 305 осіб, з Північного краю 600 сімей, 2555 осіб з Ленінградського військового округу, 14854 сімей 68047 осіб з Уральської області відповідно 9034; 521451 з Західносибірського – 6991 307773 Східносибірського країв, 114; 527 Далекосхідного краю, з Казахстану 1265; 7393. Всього 33431 сім'ю у складі – 164200 осіб⁶.

Як бачимо, жодна розкуркулена українська родина другої категорії не була переселена в межах Української РСР. Такий висновок підтверджує і довідка ОДПУ №15 про кількість виселеного куркульства в 1930 році із УСРР⁷. За нашими підрахунками у 1930 році було депортовано 48369 сімей розкуркулених селян другої категорії у складі 231132 особи у віддалені північні та східні регіони Росії з інших республік, країв та областей. Тут українські родини розкуркулених селян склали вже 65,3%, або 63,3% осіб.

Наступну групу документів складають довідки про розселення розкуркулених селян, які підлягали депортації у віддаленні райони СРСР.

У довідці ОДПУ №3 «Про кількість виселеного куркульства в 1930 році в Північний край» зазначено, що сюди було депортовано 19658 сімей або 93461 особу з України, відповідно 7 931 сім'ю або 40001 особу з Нижньоволжського краю, 5566; 29211 з Середньоволжського краю, 8237; 42837 з Центрально-Чорноземної області (ЦЧО), 4763; 22810 з Білоруської СРР, 407; 1745 з Кримської АСРР, 61, 305 з Північного краю. Всього у цей регіон було виселено 46562 або 250 065 осіб⁸. Питома вага депортованих селян з України, за нашими підрахунками, склала 42,2% сімей 40,6% осіб. Отже, у Північному краї питома вага депортованих селян з України становила майже половину спецпереселенців.

У довідці ОДПУ №4 наводяться дані стосовно виселеного куркульства в Уральську область. Сюди, у 1930 році було виселено 32629 сімей або 153 181 особу. З них 10595 сімей або 51577 осіб з Північнокавказького краю, відповідно 4468; 21273 з Білоруської СРР, 2772; 12284 з Кримської АСРР, та 14854 сімей або 68047 особи переселено всередині Уральської області, в її межах⁹. Серед депортованих у цей регіон у 1930 році розкуркулени селяни з України не значаться.

Наступним регіоном виселення розкуркулених селян був Західносибірський край. У 1930 р. у цей регіон було переселено згідно довідки ОДПУ №5 15590 сімей або 76130 осіб. З них з України 6556 родин у складі 23985 членів сімей, а також 9037 сімей або 52145 осіб було переселено з Західносибірського краю та розселено в його межах¹⁰. Таким чином, найбільшу питому вагу серед висланих селян у 1930 р., у Західний Сибір склали українці: 100% сімей і 100% осіб.

У Східносибірський край у 1930 році, згідно довідки ОДПУ №6, було переселено 12047 сімей або 55782 особи. З них з Української СРР відповідно 5056 або 25015 осіб та із Східносибірського краю – 6991; 30777, які було розселено в межах даного регіону. Виходячи з цього, можна вважати, що основний контингент депортованих теж склали селяни з України¹¹.

У Казахстан у 1930 році, згідно довідки ОДПУ №7, було виселено 1424 сімей або 7590 осіб, з них 159 сімей у складі 197 осіб із Середньої Азії, решту 1265 родин та 7393 їх членів склали розкуркулени із самого Казахстану¹². Депортовані селяни з України у даному документі не значаться.

У 1930, згідно довідки ОДПУ №8, у Далекосхідний край було виселено 3919 сімей або 20901 особу, з них відповідно з Української СРР – 323; 3283,

Середньоволжського краю – 307; 1826; Білоруської СРР – 1561; 7309; Татарської АСРР – 1614; 7956 і Далекосхідного краю 114; 527¹³. Як бачимо, питома вага українців тут складає всього 10,5 % сімей та 16,1% осіб.

В Якутії, у 1930 році, згідно довідки ОДПУ №9, було вислано 287 сімей або 2007 осіб, з них 485 осіб – одинаків з Української СРР, 287 сімей у складі 1522 осіб з Білоруської СРР¹⁴. Як і на Далекому Сході, так і Якутії основну масу депортованих складали білоруси. Разом з тим, питома вага українців у Якутії серед депортованих осіб становила – 41,4%.

У Ленінградський військовий округ (ЛВО), у 1930 році, згідно довідки ОДПУ № 10, було переселено 2140 сімей або 11110 осіб з них з Уральської області відповідно 1540; 8555 та із ЛВО – 600 сімей у складі 2555 осіб¹⁵. Розкуркулені українські селяни у даний регіон не вселялися. Таким чином, нами встановлено, що 1930 році місцями поселення розкуркулених селян другої категорії були Північний край, Уральська область, Східносибірський і Західносибірський край, Казахстан, Ленінградський військовий округ, Далекосхідний край, Якутія.

Як бачимо, найбільшу питому частку серед депортованих селян у 1930 році складали вихідці з України. Районами поселення у 1930 р. розкуркулених українських селян стали Північний край, Західносибірський край, Східносибірський край, Далекосхідний край, Якутія, тобто найбільш віддалені північні та східні регіони Росії. Тут, для вихідців з України, кліматичні умови проживання були особливо важкими. Незвичними були природні умови життя у цих місцевостях. У цьому можна вбачати, що жорстоке вістря політики розселення, насамперед, спрямовувалося проти українського селянства. Депортовані селяни з України у віддалені північні та східні райони Росії були приречені на особливо важкі умови життя, які зумовили надзвичайно високу смертність та каліцтво, неймовірні страждання. Цьому сприяла не лише дислокація розселення спецпереселенців з України, але їх використання як дешевої підневільної робочої сили у різноманітних галузях господарства. 96,2% виселених у Північний край у 1930 році знайшло використання у лісовій промисловості. У Східному Сибірі – 33,8% на заготівлі і переробці лісу, 11,1% у вугільній, 23,2% – гірничовидобувній, 16% – на будівництві Північного шляху. У Західному Сибірі – 13% депортованих селян було задіяно у лісовій, 21% у гірничовидобувній, решта у сільськогосподарській колонізації краю, на Далекому Сході – 35,7% спецпереселенці працювали на лісозаготівлях, а 64,3% – у золото видобувній промисловості. Всі спецпереселенці у Якутії виключно працювали на золотих рудниках Алдану¹⁶. Звідси можна зробити висновок; що українські селяни змушені були працювати у цілком незвичних галузях господарства, зокрема, на лісозаготівлях та у золотовидобувній промислі. Виняток складає Західна Сибір, де працю депортованих селян з України вирішено було використати у сільськогосподарській колонізації краю. Але якщо зважити на те, що під сільськогосподарські угіддя відводилися лісові

масиви, заболочені території», то їх освоєння вимагало від спецпереселенців надзвичайно важких зусиль та праці.

У зв'язку з тим, що найбільшу кількість депортованих селян з України було направлено у Північний край, зупинимося на аналізі найгостріших соціальних проблем у становищі спецпереселенців даного регіону. Насамперед, зазначимо, що жодної підготовчої роботи для прийняття спецпереселенців не було здійснено. Ешелони з депортованими селянами прибували у необхідні місцевості в умовах арктичної зими, яка тривала до травня 1930 року. Зважаючи на це, спецпереселенці зіткнулися з неймовірно важкими житлово-побутовими умовами. Фактично люди були кинуті напризволяще і змушені були виживати у надзвичайно екстремальних умовах. Про це, зокрема, йдеться у доповідній записці голови Північного крайвиконкому С.І.Комісарова від 11 квітня 1930 року «Швидкий термін прибуття значного контингенту куркульських сімей, відсутність у Північному краї вільних відповідних приміщень як уздовж залізниці, так і в містах, внаслідок гострої житлової кризи, надзвичайно ускладнило розташування куркулів. Переважна їх більшість змушена була будувати примітивні курені прямо на снігу, або бараки легкого типу, які фактично не захищали людей від холоду лише 21 тисячу вдалося розмістити у пристосованих приміщеннях (церквах, монастирях, тощо)¹⁷.

Лише згодом розпочалося будівництво т. зв. «куркульських селищ». У доповідній записці ОДПУ «Про господарське обслуговування куркульського заслання і використання її робочої сили», датованої 1 листопадом 1930 року зазначається що «будівництво селищ розпочалося в ситуації лихоманки безсистемності, без врахування виробничих ознак, потреби в робочій силі, наявних природних умов. В результаті будинки зводилися за 30-40 верст від основного лісового масиву. Виявлено факти, коли селище будувалося в безводному місці і прирікало куркулів діставати питну воду за 3-5 кілометрів від житла, а зимою користуватися одним снігом. Є випадки, коли будівлі знаходяться у місцях недосяжних через абсолютне бездоріжжя, оточеними болотами, при чому доступ до них упродовж більшої половини року неможливий і ставить під загрозу безперебійне постачання продовольством і промтоварами майбутніх жителів селища»¹⁸. Житлову проблему у Північному краї не вдалося вирішити і до літа 1931 року. Про це, зокрема, йдеться у доповідній записці начальника ГУТАБ ОДПУ «Про становище спецпереселенців у Північному краї» датованої не пізніше 14 липня 1931 року «Господарські організації, які використовують працю спецпереселенців повинні були, згідно укладених договорів, побудувати для спецпереселенців із розрахунку 4 м² на одну особу 2545 житлових і 1399 господарських будівель. На 15 травня 1931 року побудовано, але ще недообладнано / немає в будинках грубок, підлоги, перестінків) – 1203 житлових і 555 господарських будівель. На момент обстеження припадало житлової площі на особу 2 м² замість 4 м². Будівництво таких селищ на даний момент

майже призупинено, у зв'язку з тим що працездатна робоча сила майже повністю зайнята на корчуванні, сплаві і обробці деревини»¹⁹. Наведені факти свідчать, що у 1930-1931 роках спецпереселенці з України у Північному краї змушені були жити в екстремальних умовах виживання, фактично без житла, яке могло їх захистити від холоду в умовах суворої полярної зими.

Проте, не лише холод, але лютий голод став супутником спецпереселенців з України. Норму їх продовольчого постачання було визначено у листі заступника наркомата торгівлі РСФРР Чухріти торгівельним відділом «Про порядок постачання спецпереселенців продовольством» від 2 липня 1930 року. Згідно нього спецпереселенці мали отримувати 300 гр. печеного хліба в день або 6,5 кг борошна на місяць. Доросле працездатне населення зайняте на особливо важких роботах повинно було отримувати 500 г. печеного хліба і за добу, або 10,8 кг борошна на місяць. Постачання крупою мало здійснюватися із розрахунку 20 г у день. Для спецпереселенців, які працюють у віддалених районах і на особливо важких роботах норму можна було збільшити до 30 г крупи, але за умови, якщо у харчуванні відсутні такі продукти, як капуста і картопля. Норма цукру для спецпереселенців складала 6 г у день, але для дітей до 12 років дану норму можна було підвищити до 12 г.

У зв'язку з обмеженістю ресурсів, норма постачання м'яса, для спецпереселенців, не передбачена. За умови виділення ресурсів рослинної олії підлягають постачанню цим продуктом винятково лише діти до 12 років за нормою не більше 6 г у день. Крім цього, у раціоні спецпереселенців передбачено рибу, але норму її постачання не вказано²⁰.

Про продовольче постачання спецпереселенців у Північному краї йдеться у доповідній записці керівництва Північного крайвиконкому у РНК СРСР, яка датована не пізніше середини квітня 1930 року. У ній зазначається, що у даний період сім'ї депортованих отримують такий пайок: 300 печеного хліба, 30 г крупи, 2 г білого борошна, оселедців – 75 г, капусти – 100 г, картоплі – 295 г, цукру – 6 г, солі – 2,5 г, перцю – 0,5 г, лаврового листя – 0,2 г. Калорійність перерахованих продуктів складає 1300 калорій, а зайнятих на важких роботах 2027 калорій²¹. Зазначимо, що пересічна фізіологічна норма для дорослих чоловіків, зайнятих на важких роботах, складала за тодішніми розрахунками 4027 калорій.

Як бачимо, раціон спецпереселенців був надзвичайно малокалорійним. У нього не входило м'ясо, а звідси він був збіднений на білки, що в умовах надмірно великих фізичних зусиль призводило до різкого зменшення мускульної сили людини. У цьому раціоні була повна відсутність овочів та фруктів, що в умовах арктичної зими призводило до авітамінозу, а звідси до захворювання на цингу, дистрофію, особливо серед дітей. Проте навіть ці обмежені норми продовольчого постачання спецпереселенців не дотримувалося. У повсякденному житті, харчування спецпереселенців, з метою уникнення голодної смерті, зводилася до вживання у їжу різноманітних сурогатів. Так, у доповідній записці секретарю ЦК ВКП(б) П.П. Постишеву «Про

заходи щодо господарського облаштування та використання праці спецпереселенців» від 15 вересня 1931 року зазначається: «Всі продовольчі фонди спецпереселенців в північних районах усупільнені і розподіляються через комендатури. Норми видачі борошна (а не печеного хліба – І.Р.) – 200-600 г на добу на їдця, в залежності від віку і виконуваної роботи. За повної відсутності інших джерел харчування виникло надзвичайно важке становище. З метою виходу із нього спецпереселенцями досить широко вживається у їжу листя малини, смородини і навіть гнилих ягід та фруктів, які підмішують до борошна»²².

На наш погляд, серед чисельних проблем та труднощів, з якими зіткнулися депортовані селяни з України, на спецпоселенні у 1930 р. були різноманітні хвороби, в умовах майже повної відсутності медичної допомоги. Про це зокрема йдеться у записці голови виконкому Північного краю С.І.Комісарова «Про медико-санітарний стан і обслуговування куркульських сімей за період з 1 березня по 10 квітня 1930 року». Зокрема, відзначено надзвичайно високу дитячу смертність. Лише за даними Архангельської лікарні з 31 березня по 10 квітня 1930 р. померло 335 дітей, спецпереселенців, що склало 35 % всіх госпіталізованих. Основними причинами високої дитячої смертності були захворювання на запалення легенів, скарлатину, менінгіт²³.

Внаслідок антисанітарійних умов проживання значних контингентів населення, в умовах неймовірної тісняви, серед спецпоселенців лютували заразні хвороби. У вищезазначеній доповідній записці відмічено «124 випадки захворювання на тиф за березень 1930 року, а за п'ять днів квітня вже було 28 хворих на черевний тиф і 33 випадки дизентерії. Особливого поширення набуло запалення легенів, яке в умовах відсутності належної медичної допомоги та оперативної госпіталізації хворих призводить до масової смертності»²⁴.

Під час обстеження стану медичного обслуговування переселенців у Західному Сибірі з'ясувалося, що із 42714 виселених у Тобольський округ лише за березень – травень 1930 року захворіло 4952 особи або 1159 осіб на 10 тисяч переселенців, у той час як серед корінного населення захворюваність за вказаний період склала 226,5 осіб на аналогічну кількість населення. Таким чином, захворюваність на кір, скарлатину, висипний тиф, коклюш, дифтерію, малярію серед переселенців Тобольського округу була у 5 разів вищою, ніж серед місцевого населення. У квітні серед переселенців з явилось масове захворювання на цингу»²⁴.

У нелюдських екстремальних умовах виживання, спостерігалася повна моральна деградація переселенців, порушення їхньої психіки, тощо. Зокрема, у доповідній записці інспектора Головного управління місць ув'язнення НКВС РСФСР Мяктінова, яка датується не пізніше березня 1930 року зазначалося: «Під час конвоювання переселенців від Тобольська до Тюмені спостерігалася така картина: Батьки – куркулі обкладали матюками малих своїх дітей, додаючи «здихайте, на що ви нам тепер потрібні», були випад-

ки, що матері навмисно не одягали грудних дітей, які через великі морози до 40 градусів замерзали і деяких ще живими викидали на дорогу, деякі матері так вкривали грудних дітей, що ті під одягом задихалися і їх не ховали, а просто викидали у сніг. Були випадки мародерства з боку міліції (пограбування селян), спостерігалось й інше, молоді куркульки запрошували міліціонерів для статевих стосунків в присутності і на очах своїх родин²⁵.

Таким чином, селяни України склали найбільшу частину спецпереселенців першої хвилі депортацій у 1930 році. Районами виселення селян з України, під час першої хвилі розкуркулення у 1930 році, стали найбільш віддалені північні та східні райони СРСР, з надзвичайно важкими та складними кліматичними та природними умовами. Нами доведено, що жодної підготовчої роботи із створення найнеобхідніших умов: житлових, продовольчих, медичних тощо для прийому значних контингентів розкуркулених селян у цих регіонах не було здійснено. Через це умови життя та побуту депортованих селян виявилися абсолютно нелюдськими і спричинили неймовірно важкі страждання спецпереселенців, які зустріли тут лютий холод, голод, хвороби, масову смертність. У зв'язку з цим, можна зробити узагальнюючий висновок, що масові депортації розкуркулених селян другої категорії з України під час першої хвилі розкуркулення у 1930 році є складовою частиною геноциду українського народу сталінським тоталітарним режимом.

Примітки

1. Безансон А. Війна більшовиків проти селян (1918-1933). Перекл. з франц. А.Лазаревої // Всесвіт. 1993. – №9. – С. 128-132.; Гулаг: Его строители обитатели. Под. Ред. Н.В. Добровольского. Франкфурт- на Майне, 1999. – 453 с.; Ермак О.П. «Ліквідація куркульства як класу» // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. К.: 1991. – Вип. 1. – С. 46-56.; Рибак І.В. Проблема кількості депортованих розкуркулених селян України та її розв'язання у російських документальних публікаціях // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 18. – С. 126-134.; Його ж. Становище депортованих селян України під час «куркульського» заслання (1930-1936 рр.) // Слов'янський світ і Україна. Збірник наукових праць на пошану професора Руслана Постоловського. Рівне: Возень, 2011. – С. 135-144.
2. Кульчицький С.В. Політика «Ліквідації куркульства як класу» // Історія українського селянства. Нариси у двох томах. Т. 2. К.: Наукова думка, 2006. – С. 124-139.
3. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы в 5-ти томах М.: РОССПЭН, 2000-2002. Спецпереселенцы в Западной Сибири. Весна 1931 – начало 1933 года / Данилов В.П., Красильников С.А. (отв. ред.). – Новосибирск: ЭКОР, 1993. – 832 с.; Спецпереселенцы в Западной Сибири. 1930 – весна 1931 / РАН СО И – У истории. Сост. С.А. Павлова и др. Отв. ред. В.П. Данилов, С.А. Красильников. – Новосибирск: Наука, 1992 – 285 с.; Политбюро и крестьянство: высылка и спецпоселение. 1930-1940. В 2-х томах. М.: РОССПЭН, 2006. та інші.

4. Адібєков Г.М. Спецпереселенці – жертви «сплошної колективізації» Из документів «особой папки» Політбюро ЦК ВКП (б) 1930-1932 гг. // Історический архив. – М.: 1994. – №4. – С. 147-152.
5. Деревня глазами ВЧК – ОГПУ – НКВД. Документи и материалы. В 4-х томах. Т.3. Кн. 1. 1930-1931. – М.: РОССПЭН, 2003. – С. 771.
6. Там само. – 779.
7. Государственный архив Российской федерации (далі ГА РФ. – Ф.Р. 374. – оп. 28. – спр. 4055. – Арк. 34.
8. Деревня глазами ВЧК-ОГПУ – НКВД. – Т.3. – С. 772.
9. Там само. – С. 773.
10. ГА РФ. – Ф.Р. 374. – Оп. 28. – Спр. 4055. – Арк. 44.
11. Там само. – Арк. 43.
12. Там само. – Арк. 42.
13. Там само. – Арк. 45.
14. Там само. – Арк. 40.
15. Там само. – Арк. 39.
16. Там само.
17. Политбюро и крестьянство: высылка, спецпоселение 1930-1940. В 2-х книгах. Кн.2. – М.: 2006. – С. 324-327.
18. ГАРФ. – Ф.Р. 393. – Оп. 43. – Спр. 1796. – Арк. 408.
19. Центральный архив Федеральной службы безопасности Российской федерации. – Ф. – 2. – Оп. 8. – Спр. 845. – Арк. 224.
20. ГАРФ – Ф. Р. – 383. – Оп. 43. – Спр. 1786. – Арк. 243.
21. Там само. – Арк. 4.
22. Политбюро и крестьянство. Кн.2. – С. 400.
23. ГАРФ – Ф.Р. 393. – Оп. 43. – Спр. 1796. – Арк. 408.
24. Там само. – Арк. 409.
25. Там само. – Арк. 62.

Резюме

В статье на основе документов определены масштабы депортации раскулаченных крестьян второй категории с Украины, установлены регионы их поселения в отдаленных северных и восточных территориях СССР, охарактеризована повседневная жизнь спецпоселенцев в Северном крае.

Ключевые слова: депортация, раскулачивание, спецпоселения.

Одержано 14 жовтня 2012 р.